

ZUBÁNICS LÁSZLÓ

PETRŐCZY KATA SZIDÓNIA, AZ ELSŐ MAGYAR KÖLTŐNŐ

Pekry Lőrincné Petrőczy Kata Szidónia: a mai ember fülének kicsit furcsán hangzanak a korabeli erdélyi, felső-magyarországi nemesi famíliák gyakran használt keresztnévei: Bora, Szidónia, Polixénia. Az első magyar költőnő életrajzi adataival egyetemi hallgató koromban „futottam össze”, s már akkor feltűnt nekem, hogy elhalálózásának helyéül a lexikonok Beregszentmiklóst (a mai Csinagyijevot) tüntetik fel.

Petrőczy Kata Szidónia

Amikor az első képi ábrázolás a kezembe került, kicsit össze is rezzentem, mert a színes másolatról egy férfias kinézetű hölgy tekintett vissza rám. Az ismeretlen festő olajképén egy rangbeli hölgy ábrázolása látható (felirata szerint: „Comitissa Catharina Sidonia Pekry nata Baronessa Petroczy consor Comititis Laurentis Pekry”). A képíró valószínűleg a Rákóczi-szabadságharc első, nyugalmasabb esztendeiben vitte vászonra a költőnő portréját. Ebben az időszakban a képzőművészet még nem teljes mértékben törekedett a modell élethű ábrázolására, többnyire a külsőségek (ruházat, ékszerek) aprólékos kidolgozásával próbálták a megrendelő társadalmi állapotát bemutatni. Később kicsit megnyugodtam, amikor a főnemesi családok ősgalériáiban viszontláttam Széchy Mária, a nevezetes „murányi Vénusz” portréját: hozzá képest a vizsgált személyiség még csinosnak is mondható.

Ez a gondolatvilág visszaköszön Petrőczy Kata Szidónia portréján is, amelyen a korabeli magyarországi divatnak megfelelően a fehér patyolat ingváll, illetve az igazgyöngyökkel, aranyhímzéssel díszített köntös engedi látni a vállakat, illetve a keblek felső hajlatát is. A kicsit „bécsiesre” hajló divatirányzatot báró Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae* (1736) című munkájában nemhiába kárhoztatja: „...az asszonyoknak és leányoknak a könyökökig feljebb ugyan bővebb ingek volt, az könyököktől fogva az kezüig sípos-ráncos, szoros ujjá volt, inneplő pedig olyan táblaforma volt, ki arannyal varrott, ki jóféle gyönggyel rakott ruha volt, amelyet azon ráncos sípforma ing ujjára tettek. Nem volt akkor ráncban szedett, egész mellyü ingek az asszonyoknak, hanem az ingek elöl meg volt hasítva, annak kötője volt, s úgy kötötték meg az nyakoknál, mert akkor éppen az nyakokig

volt fel az ingek, nem bocsátották úgy zsidvásárra az csecseket szemtelenül, mint az mostani asszonyok és leányok, hogy csaknem egészen, többnyire félig nyakok, csecsek meztelenül úgy áll, mintha éppen az férfiakot kénálnák csecsekkel...”²

A kora újkor embere is többféle ruhadarabbal rendelkezett a különféle eseményeknek megfelelően. Ezáltal a ruházat a reprezentáció egyik legfontosabb eszköze, hiszen a rangnak vagy egy másik társadalmi, politikai csoporthoz való tartozásnak kifejezőeszköze lehet. Az ideológiai háttér mellett azzal is számolnunk kell, hogy a ruha értéke mást jelentett a kora újkorban, mint ma (*a korabeli leírások szerint Zrínyi Ilona királypiros díszruhájáért akkoriban 2-3 falut lehetett venni; amikor 2009-ben rekonstruálták Esterházy Pálné Thököly Éva /Petróczy Kata Szidónia unokatestvére/ díszruháját, csak az anyagköltségek (s nem számítjuk ide az eredetileg használt korallgyöngyöket) a mai árakon is 450 000 forintra rúgtak³.*)

Petróczy Kata Szidónia drága ruházatát a festményen pazar ékszerek egészítik ki: egy nagyobb méretű ékköves násfa a köntös elülső részén, egy igazgyöngyös nyakék, illetve füllbevaló, valamint egy ékköves hajháló. A festmény elkészülésekor valószínűleg a negyvenes éveiben járó nagyasszony a kor divatjának megfelelően magasra borotváltatta a homlokát, illetve élt a korabeli sminkelési technikákkal is. A magas ívű szemöldökök alól egy szomorú barna szempár tekint ránk, azonban a szomorúságot némiképpen ellensúlyozzák a makacsul összehúzott dacos ajkak.

Milyen volt a sorsa a korabeli magyar főúri asszonyoknak? Takáts Sándor Régi magyar nagyasszonyok⁴ című munkájában ezzel kapcsolatban így fogalmaz: *„az asszony, feleség, leány és nő szavaink eredeti jelentése arra utal, hogy a nő igen becsült tagja volt a honfoglalás előtti társadalmunknak is. S maradt az századok hosszú során, tárgyalt korszakunkban is. Bizonyítja jogalkotásunk, amely Európa-szerte egyedülállóan igyekezett a nő egyenjogúságát érvényesíteni. Az Árpádkorban a nőnek saját vagyona, birtoka lehetett, s az ősiség bevezetése után a fiúsítás, de főleg a leánynegyed intézménye adott jogi-gazdasági függetlenséget neki. Az özvegyet pedig a hitbér támogatta, sőt gyermekeinek felneveléséig kezén maradt a férj birtoka, s örökölte politikai jogait is. S hogy az asszony a házasságban is megtartotta önálló személyiségét, szépen bizonyítja az a tény, hogy nem vette fel a férje nevét, leánynevét használta. A férfi persze rangosabb volt. Már csak azért is, mert a nemek különbségét majd mindig megtette a korkülönbség. A nő ugyanis általában tizenkét-tizenhat éves korában ment férjhez, a férfi viszont tizennyolc biztosan elmúlt, hogy házasodott, de gyakorta sokkal idősebb volt. Nádasdy Tamás például, a későbbi nádor, harmincnégy éves, amikor feleségül veszi a tizenkét éves Kanizsai Orsolyát. A házastársi kapcsolatot tehát már induláskor befolyásolta a gyermek-felnőtt viszony. A nő rendjén valónak találta, sőt el is*

várta, hogy az ura parancsoljon neki, megmondja, mit tegyen. Annál is inkább, mert a férj gyakorta hónapokon át távol élt otthonától. Közéleti tiszttségében az ország sorsán munkálkodott, akár a politika, akár a had mezején. Távollétében feleségének kellett mindent elintéznie. Megesett még az is, hogy a feleség fegyverrel védte meg férje és gyermekei vagyonát, birtokát.”

Ki is volt gróf Pekry Lőrincné született báró Petróczy Kata Szidónia? A felső-magyarországi nemesi család⁵ tagjai közül elsőként az édesapa, id. Petróczy István emelkedik ki, aki 1647-ben bárói rangra⁶ emelkedett. Birtokainak központja a Trencsén megyei Kaszavár volt. Sógorával, gróf Thököly István árvai főispánnal együtt részese volt a Wesselényi-féle összeküvésnek, majd annak leleplezése után kénytelen volt Erdélybe menekülni, ahol a bujdosók egyik vezére lett.

Ha az apai ág „előkelőséggel” nem büszkélkedhetett, annál fényesebb volt a családfa anyai ága. Az édesanya, Thököly Erzsébet egy gyorsan meggazdagodó (a „*dinasztiaalapító*” Thököly Sebestyén nagyszombati marhatózsérként kezdte pályafutását), s ezáltal szédületes társadalmi karriert befutó családból származott. A Thököly familia a Habsburgokhoz hasonlóan kiválóan tudott házasodni, így a felmenő családfán nem kisebb személyiségeket találunk, mint gróf Thurzó György nádort (Thököly Erzsébet nagyapja), a magyarországi evangélikusok nagy patrónusát, Báthori Erzsébet, a „csejtei boszorkány” elítélőjét, illetve Zrínyi Miklóst, a szigetvári hőst (Thököly Erzsébet ükapja).

Petróczy Kata Szidónia nagybátyja, Thököly István Gyulaffy Máriával kötött házassága révén olyan erdélyi családokkal került rokonságba, mint az iktári Bethlenek (Bethlen Gábor erdélyi fejedelem, választott magyar király, Bethlen István kormányzó), a Rhédeiek (Rhédei Ferenc máramarosi főispán, erdélyi fejedelem). A magyarországi rokonok kiemelkednek az Esterházyak (Esterházy Pál nádor Thököly Évát vette feleségül), illetve a Rákócziak (Thököly Imre és Zrínyi Ilona házasságkötését követően a rokonok szála még szorosabbak lettek).

Az életrajzi lexikon tömören így emlékezik meg a költőnőről:

Petróczi és kaszavári báró Petróczy Kata Szidónia (báró Petróczy, gróf Pekry Lőrincné) (Kaszavára, 1662 (?) – Beregszentmiklós, 1708. október 21.) a magyar barokk első ismert költőnője, a kegyességi próza alkotója, a pietizmus hazai képviselője.

Buzgó protestáns (evangélikus) családból származott, II., avagy idősebb Petróczy István báró és Thököly Erzsébet grófnő leánya, édesanyja Thököly Imre fejedelem nagynénje volt. Anyja korai halála után félárvaként nevelkedett Kaszavárban. Apja 1670-ben a Wesselényi-összeesküvés miatt jószágait veszítve Erdélybe menekült, leánya pedig Wesselényi László és Bakos Zsuzsanna lengyelországi otthonába került. Később ő is Erdélybe ment, ahol 1681. július-augusztus körül feleségül ment a református Petrovinai Pekry Lőrinchez.

Házasságának első éve az ózdi kastélyban és a fejedelmi udvarnál boldogan teltek; utóbb azonban férje elhidegülése miatt csak lányai nevelésében, a vallásban és a költészetben talált vigaszt. Ez időből származnak s érzékeny szívének akkori fájdalmaival fejezik ki költeményei. Férjét 1686-ban, Thököly Imrével folytatott titkos levelezés vádjával elfogták, és Nagyszebenben fogságba vetették. Augusztus 12-én a szebeni országgyűlésen hűtlenségi perben elmarasztalták, neje azonban kieszközölte Apafinál, hogy kezeség és reversalis mellett szabadon bocsássák. Cserei Mihály szerint Pekry ekkor *„kibujdosék Erdélyből s mivel különben Magyarországnak elő nem mehet, kéntelenség alatt pápistává lőn s grófi titulust adának neki Bécsben, úgy jöve vissza Erdélyben.”* 1692-ben a császártól grófi címet kapott. Saját birtokán élt Kutyalván, és 1695-ben Alsó-Fehér vármegye főispánja, 1699-ben pedig Udvarhelyszék főkapitánya lett.

A Rákóczi-szabadságharc kitörésekor Pekry kuruc fogságba esett, s fogságában II. Rákóczi Ferenc oldalára állt át, aki 1704 tavaszán tábormokká nevezte ki, az 1704. júliusi gyulafehérvári országgyűlésen pedig erdélyi főgenerálissá választották.

Neje ezalatt Rabutin fogságába került öt leányával, és több mint egy évig raboskodott Szebenben, ahol kisebb mértékű szélütés is érte. 1704 novemberében szabadult kuruc fogságba esett császári foglyokért cserébe. Férje eközben visszatért református hitére. A hadihelyzet változásai miatt a család kétszer is (1705, 1707) menekülni kényszerült Erdélyből. Petrőczy Kata előbb Huszton, majd a fejedelem beregszentmiklósi kastélyában kapott menedéket, s ott is hunyt el.

Felső-magyarországi (mai szóval élve kárpátaljai) tartózkodása 1706. március 18-án kezdődött Huszton⁸, ahol az erdélyi rendek kötöttek szövetséget a magyarországiakkal, hogy Ausztriával külön békére nem lépnek és Rákóczit a magyarok is elismerik Erdély fejedelmének. A huszti gyűlésen részt vett gróf Pekry Lőrinc, az erdélyi fővezér is, akinek elveszett erdélyi birtokaiért máramarosiakat adott a fejedelem, illetve huszti kastélyát a generális családjának rendelkezésére bocsátotta. Itt éltek egészen 1708-ig, amikor Husztról a közelgő ellenség híre elől a költőnő lányaival Beregszentmiklósról menekült.

Mit tapasztalhatott Petrőczy Kata Szidónia a valaha jobb napokat látott Telegdy-Rákóczi kastélyban, ahol a Wesselényi-összeszküvés bukása után a menekülő I. Rákóczi Ferenc is meghúzta magát. A kastély első ismert urbáriuma 1648-ban készült Nyári Krisztina örökösei számára, ebben boltozott pincéit, palotáját, élésházát említik. Az 1673-as összeírás részletesen tájékoztat a kastély beosztásáról és berendezéséről: a földszint boltozott helyiségei közt Öreg Palotát, Sáfárházat, tömlőcöt találunk, az emeleten pedig a gerendamennyezetes Nagyságok házát, Frayczimerek házát, Ebédlő Palotát. A közlekedést kő Grádics és mindkét szinten kőboltozatos Ambitus biztosította, Fel vono Kapuja előtt orsós-karfás Filegoria húzódik zsindeletető alatt.

1722-ben ismét összeírták a helyiségeit, ekkor négy nagyobb és öt kisebb szobát, három kamrát és konyhát sorolnak föl. A kastély már 1596-ban elnyerte végső formáját, a későbbi urbáriumok is arról tanúskodnak, hogy a helyiségek száma és funkciója alig változott, így az itt lakók elég szűkös körülmények között töltötték mindennapjaikat. A kiszolgáló személyzet az udvaron álló majorsági épületekben élt. A kastély ablakainak egy része üvegtányéros volt, a lakóhelyiségeket külső fűtésű cserépkályhákkal oldották meg.

Mivel szebeni rabságágában kisebb szélütés érte, Pekryné csöndre, pihe-
nésre vágyott. Némely kutatók szerint itt, szentmiklósi magányában állította össze és írta le szép betűkkel mintegy ötven versből álló énekeskönyvét, szenvedéseinek verses tanúvallomásait.

Augusztus végén még visszavágyott Husztra, de a közel négy esztendeig tartó betegsége, sűrűn megisméltató rohama végképp ágyhoz szorította. Innen út már nem volt más előtte, mint amely az örök dicsőségű halhatatlanságba vezetett. Sokan tévesen úgy tudják, hogy Huszton halt meg a magyar irodalom első kiemelkedő költője⁹. A huszti református templomban helyezték végső nyugalomra, ideiglenes temetésére 1708. december 23-án, végleges sírba tételre pedig 1709. május 26-án került sor, sírja azonban nem maradt fenn korunkig.

Emlékére, születésének 350. évfordulójára álljon itt néhány költeménye:

HOL VAGYOK, NEM VÁGYOK ...

*Keseredett szívem immár mihez bízol,
Szomorúságidban kihez folyamodol,
Nincsen ez világon, ki tanácsot adjon,
Avagy megvigasztaljon.
Ki lehetne vajon oly igaz barátod,
Kinek jelenthetéd te titkos bánatod,
Azt nem találhatod, magadat fogyatod,
Fájdalmidat jajgatod.
Mert szintén az földig nyom az keserűség,
Elfogyott s nem újul benned az reménség,
Kik csak éjjel-nappal, így epedsz sok búval,
Sok titkos sóhajtással.
Az reméltelenség benned nevededik,
Senki fájdalmidon nem is szánakodik,
Sőt inkább nevetnek, tapsolván örülnek
Az te irigyid ennek.*

*Neveli kínodat az titkos hallgatás,
Hogy nem jelentheted senkinek fájdalmas,
Jaj már így kínlódván, magadot fogyotván
Élsz, könyveket hullatván.
Senyvedjed békével szomorúságidot,
Mert az mennyi Úr tudja fájdalmidat,
Terjeszed eleiben ügyedöt, s ő ebben
Megsegít keresztedben.
Ő gyógyíthatja meg az te sérelmidet,
Jó úrral köti bé halálos sebedet,
Titkodnak tudója, csak ő orvoslója,
Igyednek pártfogója.
Bízzál azért benne, mert ad könyebséget,
Az te keresztedbe nyújt még segítséget,
Ha sujtol is itten, de azután Menyben
Meg nyugot nagy örömben.*

NÉMETBŐL FORDÍTOTT ÚJ ÉNEK ACH WIE NICHTIG

*Oh, mulandó s változandó az ember élete,
Ki mint egy köd megjelenik,
Ottan mindjáraást eltűnik,
Úgy az mi életünk múlik.
Oh, mulandók változandók az ember napjai,
Mint sebes víz áradása,
Tartóztatlan folyása,
Úgy az mi időnk állása.
Oh, mulandó s változandó az ember öröme,
Mint változnak idők s órák,
Békesség, had sötét s világ,
Úgy az öröm is elhervad.
Oh, mulandó s változandó az ember szépsége,
Mint az szép virág meghervad,
Ha erős szél reá fuvand,
Úgy a szépség is megfonnyad.
Oh, mulandó s változandó az emberi erő,*

*Ki oly bátor mint oroszlány,
Óriással is szemben áll,
De meg gyötri azt az halál.
Oh, mulandó s változandó az ember szerencséje,
Ki forog mint egy kereken,
Egyik helybül másra megyen,
És meg nem állhat egy helyen.
Oh, mulandó s változandó világi böcsület,
Kinek ma kezét csókolják,
Majd Isten gyanánt imádják,
Holnap lábokkal tapodják.
Oh, mulandó s változandó emberi okosság,
Az ki tud bölcsen beszélni,
És másoknak tanácsolni,
De el kell annak is múlni.
Oh, mulandó s változandó az ember tudománya,
Az ki szép invenciókat,
Kitalál ékes munkákat,
Halállal végzi azokat.
Oh, mulandó s változandó e világi sok kincs,
Kit árviz és tűz elveszthet,
Porrá és hamuvá tehet,
Örökké tartó nem lehet.
Oh, mulandó s változandó világi uraság,
Ki fen áll nagy hatalomban,
De nem maradhat meg abban,
Feküdni kell koporsóban.
Oh, mulandó s változandó ez világ pompája,
Az ki bíbort, bársonnt viselt,
Mások felett tiszteltetett,
Az sírban elfelejtetett.
Oh, mulandó s változandó ember minden dolga,
Mert majdan minden elmúlik,
Csak az kik az Istent félik,
Azoknak jutalmok fínlik.
Oh, megváltóm, szabadítóm, szerelmes Jézusom,
Erősítsed én hitemet,
Hogy semmi mulandó tőled,
El ne szakassza szívemet.*

IRODALOMJEGYZÉK

- Nagy Iván. Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. IX. 279. I. Thaly Kálmán. Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczy-korból. Budapest, 1885. 117. l.
- S. Sárdi Margit, Petrőczy Kata Szidónia költészete, Bp., 1976.
- S. Sárdi Margit. Petrőczy Kata Szidónia és a pietista nőeszmény = A nő az irodalomban, Zalaegerszeg, 1984, 28–49.
- S. Sárdi Margit. Nőköltőink első generációja: a főúri költők = Szerep és alkotás. Szerk. Nagy Beáta, S. Sárdi Margit, Debrecen, 1997, 41–50.
- S. Sárdi Margit. A költő szerepe és társadalmi lehetősége a XVII–XVIII. században = Hagyományos női szerepek, szerk. KÜLLŐS Imola, Bp., 1999, 135–149.
- Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái X. (Ótöcska–Popea). Budapest: Hornyánszky. 1905.
- Antalfy Endre: Petrőczy Katalin Szidónia élete és munkái. 1664-1708, Luther-társaság, Budapest, 1904.
- Emődi Tamás. A beregszentmiklósi Telegdi–Rákóczi-kastély. Korunk. 2005 December.
- Harsányi István-Gulyás József: Petrőczy Kata Szidónia versei. Irodalomtörténeti Közlemények, Budapest, 1915.
- S. Sárdi Margit: Petrőczy Kata Szidónia költészete, Irodalomtörténeti Füzetek 90., Budapest, 1976.
- Petrőczy Kata Szidónia kézirásos verseskötve, Trezor, Budapest, 2001.
- Jó illattal füstölgő igaz szív, Koinónia, Kolozsvár, 2003.
- Kinczler Irén: Petrőczy Kata Szidónia, 1662-1708, 2. kiadás, Fébb Kht, Piliscsaba, 2004.
- Sz. Bérczi Margit: Búval teljes esztendeim - Petrőczy Kata Szidónia életregénye, Luther Kiadó, Budapest, 2008.

JEGYZETEK

¹ <http://mek.oszk.hu/>

² Aport Péter: Metamorphosis Transylvaniae, avagy az erdélyi régi szokások és rendtartások, az kik voltak s múltanak, s újak származtanak. <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/corpus/xviii/appe1001.htm>.

³ Zay Orsolya. A régi magyarok köntösirül - Magyar női viselet a 16-17. században. // <http://sirasok.blog.hu/2011/05/14/>. Lásd még: Tompos Lilla: „Nagy embereknek emlékezetire” - Főúri öltözetek az Esterházy-kincstárból. http://artportal.hu/forrasok/cikkek/szalon_magazin.

⁴ Takáts Sándor: Régi magyar asszonyok. Bp. 1914. Élet. 341 p.

⁵ Lehoczky leírása szerint a család 1526 után Horvátországból került Trencsén vármegyébe, ahol megszerezte Kaszavárt és uradalmát. A család első ismert őse Petrőczy Pál, Anna hercegnő kamarása, később királynéi tárnokmester. A család II. Lajos királytól 1523-ban kapott adománylevelében az alábbi címet kapta: kék mezőben felfelé fordult ezüst félhold, fölötte két egymás fölé helyezett hatágú (heraldikai) arany csillag; a sisakdísz: ezüst félhold ráillesztett hatágú arany csillaggal. //Rudnay Béla. Ujfalussyak és Rudnayak perei a Petrőczyek ellen 1543–1591. Budapest 1910., Franklin Társulat 8r. 259 l. (Lásd még Turul 1910/4)

⁶ A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere a 16–17. században. Főrendi rangemelési oklevelek (1483–1690). // <http://archivum.piar.hu/arisztokrata/12rangemelesek.htm>.

⁷ A Thököly-család megalapítója 1572-ben kapott címeres nemeslevelet Miksa királytól. Az oklevelet a kitüntetett gazdagságához illő pompával állította ki a kancellária; a címer kerete mellé Thököly Sebestyén képmását is odafestették. // <http://mek.oszk.hu/09100/09175/html/47.html>.

⁸ Zubánics László. A beregi, ungi és máramarosi várak szerepe a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcban. Együtt. 2011/4. 66. old.

⁹ „Melléje helyezték örök nyugalomra Petrőczy Kata Szidóniát, a ki 1708-ban a vár alatti udvarházban halt el Dolhay György özvegyénél és férjét, gróf Pekry Lőrincz tábornagyot, a ki 1709-ben végezte be életét. A negyvenes években a sírboltban talált ékszerek és bársony ruhafoszlányok a Pekry páré és Dolhay Györgyé lehettek.” // Petrovay György. A Dolhai család eredete, leszármazása és története (1366–1708). (Harmadik és befejező közlemény egy címerrajzzal). Turul 1893/4.

